

TIZENEGYEDIK KORSZAK.

HANYATLÁSUNK NAPJAI.

13. §.

Egy korszak kezdődik, melyben a magyar hanyatlani indul, mely Mohácsnál végződik, melyben megkezdődik a reformatio, s a papi miniszterkedésnek vége lön Magyarhonban.

E korszak színezetében tulnyomó lévén a vallás, hogy e hirteleni nagy változások fejlődését némileg foghatóvá tegyük, néhány ecsetvonást kísértünk meg a papság akkori állása rajzolására Erdélyben.

A papság, az emberiség e vigasztalói, a miveltség-terjesztés s erkölcs-szelidítés apostolai, fájdalom, korukat nem kezdék érteni. A puskapor, nyomtatás s Amerika, az emberiség felvilágosodásának e három nagy tényezői, felfedezése horderejét nem akarák számba venni.

A tized körül folyvást versengenek a világiakkal. Rendeletekre van szükség, mely koczkajátékoktól, ágyasok tartásától tiltja őket ¹⁾. Rendeletek, melyek az ellen szólnak, hogy a válópereknél felmerülő fogságbüntetési eseteknél a nőket ne magoknál tartóztassák le ²⁾.

A családi életbeli ez összeütközések mellett, ott álltak a kormányzat teréni surlódások, honnan a világiakat kelletlenül messzebb tarták.

¹⁾ 1397-ből, Archiv d. Vereins. II. 209. 212.

²⁾ 1335-ből, Com. de Battyáni Leges Eccles. III. 172.

Hogy befolyásukat fentarthassák, társulatot alkotnak, Szent István társulat forma együletet, mely minden hó kalendaején, első napján összegyülvén, kalandos név alatt sokáig fenállt, s mely ekkor az isteni tisztelet végeztével mintegy banquettet rendezett, s melynek alapszabályai közt ¹⁾ egymás temetőbe kísérésén kívül egyéb alig említettik ²⁾; de mint látni fogjuk az politikába is bele vegyültek, s az ellenzék ellen dolgoztak.

A szerzetesek sem vettek magoknak kevesebb szabadságot... Mátyás király a kerczi apátságot, mert világi örömekbe merült, eltörlé... S nevezetes fényt deritnek a szerzetes életre azon rendszabályok, melyeket a minorita szerzet 1499-ben a székelyföldön Atyhán, a Firtoshegyi monostorban összegyülvé aláírt. Meghatározzák többek közt, hogy világi ügyekbe ne avatkozzanak; hogy főurakat a convent asztalához ne hijjanak; hogy a világi nének és testvérek saját udvarokban maradjanak; hogy ha világiak a szerzet öltözetében akarnak temetkezni, azok a szerzet temetőjébe temetkezzenek, s hogy a papok négy loval ne járjanak... kéjelem s a világiakkali szoros érintkezés szól e pontokból a papok részéről, míg ellenben a fratereknek megtiltják, hogy csizmát engedelem nélkül ne huzzanak, tollpárnát ne használjanak, s egy ruhájoknál több ne legyen ³⁾; mégis ők szedjék az alamisnát s dolgozzanak. Ily vonásokkal áll a papság egymással, s a világiakkal szemben azon időben, mely a vallásos rázkodások legnagyobbikát látta ⁴⁾... Azonban legyen elég ennyi a következők némi tájékoztatására.

14. §.

II. Ulászló király.

(1490–1516).

A nagy király halála által megüresült magyar trónra azon-

¹⁾ L. a szabályokat. Battyáni, Leges Eccl. III. 217. V. ö. Fejér, Cod. dipl. IX. I. 569. II. 694. l.

²⁾ Ez utolsó célra Erdélyben korunkra jött a kalandosok társasága, oda tartozott minden polgár, ki egy czéhnak sem volt tagja.

³⁾ Battyáni, Leges Eccl. III. 609–635. l.

⁴⁾ L. Többet. Éder Felmerhez. 269–79.

nal öt folyamodó jelentkezett: Korvin János, Mátyás király természetes fia; Maximilián, a császár fia; Kazmér lengyel király két fia, Albert és Ulászló, s végre Beatrix, Mátyás özvegye. A pártok működéshez fogtak. A nagy király érzekara által megzabolázott olygárcák szenvedélye, mint fék szakított mén tombolt a hon érdekein. Báthori István vajdánk is csak annyi politikai belátással birt, hogy azt írta a székelyekhez: nem kell nekünk több Mátyás király, hanem olyat választunk, kinek üstökét mindig markunkban tarthassuk ¹⁾).

Ily szomorú kilátások közt gyűlt fel a királyválasztó gyűlés a Rákos-mezőre, 1490. máj. 17-én, mit Dóczi Orbán, erdélyi derék hazánkfia ²⁾), mint egri ersek vezetett.

A pártok és rendek fegyveresen, dandárokkal gyűltek fel. Köztök Báthori István vajdánk 3500 főből álló kísérettel, kik közt a téveszmére vezetett székelység volt a túlnyomó ³⁾).

Heves gyűlés lön. Maximilián követelését elveték. Beatrixot a leendő király keze ígéretével visszaléptették. A nemzet egy része Albertet, a lengyel király fiát, a más része a sok reményre jogosító daliás fiatal Korvin Jánost királynak kiáltja; de végre is a hatalomra vágyó olygárcák csele győz, kik a gyűlést addig huzák heteken hónapokon át, míg végre a kis nemesség s városi követek hazamentek: s akkor óhajtasukhoz képest Ulászló cseh királyt teheték meg, egy koros elhízott, magával is jóltehetlen lengyel királyfit, kinek üstökét Báthoriék csakugyan kezökben tarthaták.

Nem akarunk kitérni a békétlenség rajzolására, melyet e választás Korvin pártjánál felkeltett; nem leírni a csatákat, miket Kinizsi és Báthori Korvin ellen folytatott. A fejjetlenkedők harcza volt az a hazafi párt ellen, melynek élén többek közt az utolsó Ujlaki, a nemes jellemű Ujlaki Lőrincz állt, Ujlaki Miklós vajdánk s bozsniai király fia, ki feledve a családi gyűlöletet, vérét, állását mindenét koczkára veté Korvinért... Csak annyit akarunk említeni, hogy már láng-

¹⁾ Kovachich, Scriptor. Minor. II. 34. l.

²⁾ Dóczi mint sírirta mutatja, Erdélyben, Nagylakon született. Bonfin, Dec. IV. Libr. v. F. M. or. Minerva 1834. II. 160. l.

³⁾ Bonfin, Dec. IV. Libr. IX.

ba borulandó volt a haza, midőn Korvin felfogva, hogy hazánk helyzete a hajóé, mely nagy kalózok közt evez, követeleséről lemondott; s mikor király lehetett volna, megelégedett a bozsniai királysággal, az alsó tartományok bánságával; a koronát kezéből kiadta, s sept. 21-én Ulászló koronázásán maga is megjelent ¹⁾; mig Ujlaki nem.

Ulászló király lön. Bécset, hol Mátyás meghalt, melyet a magyarok öt évig birtak, – azonnal kiűriték, odahagyák.

Nem volt elég, hogy Bécset elvesztők, megtámadó seregek rontottak a hazára, melynek következtében 1491-ben oda fejlik a dolog, hogy a gyenge király nov. 7-én egy békeszerződésbe egyezik bele, mely által azon esetre, ha fimaradéka nem lesz, vagy kihal, a magyar koronát Maximilián császárnak köti le, s ennek a rendek általi megerősítettését igéri ²⁾. E végzeteljes pontok elfogadására 1492. Amerika felfedeztetése éve februára 2-ára csakugyan hongyülést hí össze, hová Maximilián követi is megérkeztek. De a midőn a pontokat felolvasák, oly láрма támadt a gyűlésben, hogy átvinni nem lehetett. Diplomatai fogást vettek elő, ahoz folyamodtak, hogy egyesekkel és testületekkel külön-külön kezdék jóvá hagyatni. Így jött létre az, hogy Magyarország főrendei, kik közt Erdélyből Báthori István országbíró és erdélyi vajda, vingárdi Geréb Péter, dengelegi Pongrácz Mátyás, Telegdi István, erdélyi alvajda, Gerendi Miklós, somkereki Erdélyi János és Márton, Bethlen Miklós, szamosfalvi Mikola Ferencz, Barlabás János és Lénárd, Kendefi Mihály, Hoszszuaszói Bálint mint zászlós urak és nemesek vannak említve ³⁾, s velek együtt a horvátországi részek főurai, s végül egy harmadik okmányban a főpapság, a békeszerződést némi módosításokkal márt. 7-ről elismerték ugyan, de esküt reá le nem tettek. Így csatlakoznak később az erdélyi szászok máj. elején Szebenben kiadott okmány által ⁴⁾, így végre Kolozs-

¹⁾ Simigianus I. 5. I. Korvin egy tüzetes életiratát I. S. Quartalschrift I. 1. füzet. Az egyezkedési okmányt. Pray, Epistolæ Procer. I. 378.

²⁾ Engel, Geschichte III. II. Abt. 35.

³⁾ Jászay, Magy. nemz. napjai Mohács után. I. 415. I.

⁴⁾ Okl, Schesæus. 209. I.

vár, Besztercze, Medgyes és Brassó; mi alatt Magyarhon némely városaival szintén aláíraták... mit azonban a megyék megtagadtak, s fegyverrel akartak ellent mondani.

Bakacs Tamás csillapítá le e zavart, egy erélyes férfi, kit Jászay az Erdélyben régebb virágzott Erdőd nemzetségből erőszakol származtatni ¹⁾; ki Dóczi halálával egri ersekségre s a világi nagyok megbuktatásával ugy szolván, első miniszterségre emelkedett; mely befolyása mindjárt kezdetben Erdélybe is érezhető lön.

Bakacs s benne a papi kormány újból hatalomra vergődése legnagyobb akadályra Báthori István vajdában talált: Bakacs ki elég ügyességgel birt az elébe gördülő akadályokon magát keresztül vágni, Báthori megbuktatását czélba vette. És erre az alkalom csakhamar fel is merült. Ugyan is a vajda teljhatalma érzetében a székelyekre önkényileg adót vetett, s hogy őket fékezze, Marosvásárhelyt a mostani vár előtt feküdt monostort erősséggé emeltetvén, fennen hirdeté: két feje legyen annak, ki őt az udvarnál be meri panaszolni, hogy a helyébe, melyiket ő elüttet, mást vehessen elő. Bár mennyire szigoru s vad volt is Báthori, a székelyek közt mégis akadtak, kik felmentek, s a vajdát, mint székelyek grófját az udvarnál bepanaszlák s a nemzet jogai sérthetlensége mellett hatalmas szót emeltek; a zászok Haan Lörincz szebeni királybíró által szintén felléptek: s egy szép reggel, Báthori csak arra ébred, hogy azon rendeletet kapja, mikép Budán jelenjék meg ²⁾... Bakacs már több zászlós-uraságokban keresztül vitte vala, hogy a régi hatalmas zászlós-úr mellé még egyet rendelt, most ezt az erdélyi vajdaságban is életbe akará léptetni. A tervet Báthori elé teszik, de a büszke vajda, a helyett hogy hatalmát valakivel megossza, inkább lemondott a vajdaságról ³⁾, s a király 1493 jan. 19-én azonnal elfogadván, helyébe két

¹⁾ L. az oklevelet, s Szalay L. tüzetes értekezését Budapesti Szemle 1858. I. 155. sat. I. Vajdánk és püspökünk, mint többet ígérők külön okmányokat adtak ki. V. ö. Schesæus, Ruinæ Pannon. 205–7. I. Fejér, XI. 555.

²⁾ Engel, Geschichte. III. II. Abt. 54.

³⁾ Palma, Not. Rer. Hung. II. 474–79. I.

vajdát nevezett, egyiket főlovászmesterét, lelészi Losonczi Lászlót, a mászt főkamarasát bélteki Drágfi Bertalant¹⁾.

Mig ezek az udvarnál szövődnek, megjön a hír, hogy Ali bég, az új szendrői basa azon parancsot vette Bajazeth szultántól, hogy Erdélybe üssön. A két vajda még nem érkezvén le, Thelegdi István alvajda a Báthori leléptetése felett örvendező székelyeket és szászokat felülteti, maga is a nemes-séggel Kolozsvárról jan. 9-én leindul... Ali februárban a Verestoronynál csakugyan beront; öt napig rabol; és akkor dicsőségesen kiverék²⁾. De azért a vész nem vonult egészen el, mert hogy oct. 15-én a Barczára új beütés történt, annak nyomai maradtak³⁾.

Mig az Erdélybe jött vajdák a nyarat táborozásban töltik, az ausztriai ház kezére dolgozó Bakacs sept. 28-ra országgyűlést hí össze, hol a pozsoni békeszerződés újra szőnyegre került: de Zápolya István nádor s Ujlaki Lőrincz heves kikéleléseire újra elvettetett, s Bakacs kormánya ellen, mely Korvin Jánost a bánásgból s másokat más fő polczokról már lebuktatott, keményen kikeltek. Következtében több kinevezés történt ugyan, de Bakacsot megingatni nem bírák.

A következő 1494-ik évben Ulászló király körutat kezd, mely hosszasabb ideig tartott. Ápril 7-én Lőcsére ér, hol testvéreivel, a lengyel hercezekkel találkozást rendelt. Zápolya vendégelte meg őket, ki oly fényben jelent meg, hogy nem volt nap, melyen magyar öltönye 3000 aranyot ne ért volna; mely fény mig leányának herceg férjet szerze, a gyermek Zápolya János trónhozi útját nagyban készítette elő. S mig Zápolya drága kövekben ragyogott, Ulászló tőle 300 darab aranyot kölcsönzött.

A király e nyomorult pénztelenségén segitendők, a főurak kéz alatt adót vetettek ki, minden kaputól egy aranyat, mi az által, hogy a főpapak és zászlós-urak jószágai mentesítve ló-

¹⁾ Okl. Éder, Felmerhez. 166. Kemény, Not. Cap. Alb. I. 193.

²⁾ Bonfin, Dec. V. Libr. III. Éder, Felmerhez. 166. Haner, D. Königl. Siebenb. 237. l.

³⁾ Éder, Felmerhez oklevelek nyomán 168–9. l.

nek, roppant zavart idézett elő a hazában... Bethlen Miklós és Bánfi Mihály, a magyarhoni nagyok mintájára, az adót magoknak hajták be... A nemesség jobbágyainak az országgyűlés nélkül rótt adófizetést megtiltotta... a két vajda az eszközök használatában véleményben megoszlott, Drágfi erőszakot, Losonczy szelidséget kívánt alkalmazni. Ily bomladozó félben állott a rend és béke Erdélyben, a mikor Ulászló egykori igéretéhez képest, Erdélyt meglátogatni csakugyan elhatározá, s ide készült ¹⁾).

Magyarhon kormányát Zápolya nádorra bizván, Bakacs s mások kíséretében indult el (1494) júliusában, Nagyvárad felé. Aug. 8-án Erdély határain áll; Kolozsvártt hosszason mulat; aug. 20-án Medgyesen van; aug. 24-én Szebenben, hová hongyűlést hívott össze, még pedig oly népezt, hogy szükség uralkodván a hazában, a székelységet, miután képviselőket hagtak haza kelle bocsátania ²⁾). Mit végeztek a király által megtisztelt s Bakacs által intézett gyűlésben, keveset látunk följegyezve. Ugy látszik adót vetettek ki, s felhajtásáról intézkedtek. S mindezek végrehajtásával sept. 8-án Drágfit egyedül bizták meg, mert a szelidebb Losonczit az udvarnál alkalmazák.

Az egyedül maradt Drágfi vajda most Bakacs politikájának emberül megfelelt. Akasztófákat, karókat, kerekeket állita a hazában ³⁾)... A feltámadt oláhság, s jobbágyát adóztatás ellen védelmező nemesség ellen keményen föllép. Mit volt tenni, az adót a nép esze nélkül fizette, s a pénztelen világban, mikor 150 hold föld egy lóval, 50 hold egy ökörrrel s 12 hold egy juh árával volt egyenlő ⁴⁾, csakhamar annyi pénz gyűlt be, hogy egyedül a szászok 28,630 arany adót fizettek le, mit a többi részek 59,000-re egészitettek ⁵⁾. E mellett a király tartása, ki oly árván jött hazulról, hogy itt a püspök-

¹⁾ Kurz, Magazin für Geschichte, Literatur etc. Siebenbürg, II. 109. 1.

²⁾ Kurz, Magazin. II. 120.

³⁾ Bonfin, Dec. V. Libr. IV.

⁴⁾ Teutsch, Geschichte Siebenb. I. 188.

⁵⁾ Honnan gyűlt. I. gr. Kemény Józsefet, Magazin. II. 114.

től 57 aranyat kért kölcsön ¹⁾, oly sokjába került az országnak, hogy csupán Medgyesszékre 700 arany esett ²⁾.

Igy látogatá meg Ulászló Erdélyt, kinek Báthori helyett üstökét Bakacs tartá kezében. Báthorit Erdély túlszigorunak tartá, s most Drágfi vasjárma alatt nyöge. Nem volt elég, hogy le voltak igazva, a mellett azon parancsot vevék, hogy üljenek fel s a királyt, ki sept. végén hagyá el Erdélyt, Drágfi vezérletében Temesvár felé kövessék. Magyarság, székelység képezé e tábort, de hogy hova mennek, kire mennek, egyedül az udvari párt tudta, s csak arra ébredt a haza, hogy Szerbia kirablása után, a zsákmányra kaptatott királyi tábor az ellenzék feje, Ujlaki Lőrincz várai alatt áll, hogy megmutassa Ulászló, hogyha Ujlaki őt ökörnek nevezte, szarvai elég erősek őt eltiporni... Hallatlan reactionarius gondolat, mely a hon véréért fellázítá. Zápolya a nádor közbe lép, s mire szép úton nem boldogul, Ujlaki részére fegyvert fogott, az udvar fegyveres fellépésének végett vetett; az ügyet hongyülés elé kényszeríté, mely 1495 máj. 9-én, mig egyfelől a kivetett egy aranyadót megajánlta, az udvari párt hatalmaskodását visszalökte, s Ujlaki várai visszaadatását előkészíté.

A törökkel is fegyverszünetünk lévén, Ulászló az 1496-ik évet pénzügyei rendezésére fordíthatá, mert folyvást deficit mutatkozott, minthogy az udvari párt a kincstárt kénye kedve szerint zsebelé. Azonban az ország erélye ennek is nyakát szakasztá, Zápolya s vele a nemesség egy hongyülésen oda tudák vinni a dolgot, hogy a kincstárt kezelők egy része börtönre vettetett, s a kincstárnok püspök 400,000 arany büntetésben marasztaltatott; s Bakacs is alig hogy meg nem bukott.

Ulászló cseh király is lévén, dolgai ott sem folytak más-kép. 1497-ben Csehországba megy, a kormány a nádorra marad; mig oda jár, Albert lengyel király, Ulászló testvére Moldvába üt; a nádor István moldvai vajda mellé székelységet küld s a lengyeleket octoberben, a királyi párt boszuságára, kemé-

¹⁾ Kurz, Magazin. II. 117.

²⁾ Engel. III. II. Abt. 70. Mik mentek fel a király udvartartására I. részletesen. Magazin. II. 115–18. 1.

nyen megvereté ¹⁾). A király hazajövéen nov. 11-én országgyűlést tartta, hol a nemesség a kormány eljárásait ismét ostrom alá vette; de semmire sem mehetett: azért Bakacs tovább emelkedett, az esztergomi érseket is megbuktatván maga lépett helyébe. S itt, hatalma tetőpontján kelle megérnie, hogy Zápolya az 1498 ápr. 24-ki országgyűlésen keresztül vitte azt, hogy a pozsoni szerződés nem csak végkép elvetetett, sőt törvénybe ment, hogy Ulászló halála esetére idegen trónkövetelőknak még csak küldötteit sem fogják a hongyülés elé bocsátani; meghatározzák, hogy koronaőr csak világi lehessen, mi által Bakacs koronaörségének vetettek véget; törvénybe ígdaták Bakacs és a papság ellensúlyozására, hogy hongyülésre minden nemes fejenként hivassék meg; az egyházi főispánokat letették; s végre meghatározzák, hogy a törvényeket codificálják. Szóval, ismét egy sereg üdvös, de holtan született törvényt alkotának, mert a király nem tudta, Bakacs pedig nem akarta életbe léptetni.

Még tartott volna az alkotmányozó gyűlés, de megjött a hír, hogy a török Lengyelhonba tört. Ugy volt. A magyar és lengyel udvar véd és dacszövetséget köt, István moldvai vajdát is belefoglalják; de azért a török folyvást dúlja Lengyelországot. Erdély különös szerencséjére csak a harczy zajt hallá határain, vajdai székén Péter, bázeni s sztyörgyi gróf jelenik meg, ki felléptével (1498) dec. 12-én Kolozsvárról hongyületst hirdet: alkalmasint a török ellen akart fegyverkezni; késő volt, mert a kemény tél a török serget tönkre tette.

1499. dec. 25-én Zápolya István nádor meghal; s miután Kinizsi, Báthori is már meghaltak, Zápolyában mondhatni a Mátyás király iskolája utolsó nagy embere is letűnt. Fia, János, ki később oly nagy szerepet kapott, ekkor még nevendék, de már több megye főispánja. Nádorrá Geréb Péter lön.

Ulászló a sors azon kedvezésében részestűlt, hogy a török neki békét hagyott; az indolens királyt a ravasz velenceziek most arra birták, hogy (1499) velek a török ellen bár fegyver-

¹⁾ Engel, Geschichte. III. B. II. Abth. 65. 1.

szünete volt, szövetséget kötött. A Velenczéből kapott kevés pénzzel a vajda Erdélyt is készíti, bár előre lehetne látni, hogy üres pénztárral háborút folytatni nem lehet. A székelyeket, kik ez időben a seregben menet elől, jövet hátul szoktak vala járni, annyira zaklatja, hogy 1500-ban Ulászlóhoz folyamodtak ¹⁾; az oláhok a reájok is kiterjesztett tizedért békétlenkednek ²⁾; a papság szintén zúg, mert jövedelmök tizedét követelték a török háboru fedezésére ³⁾... Mint előre lehetne látni, az egész háboruból semmi sem lett. S alig jegyezhetünk fel ez évre nevezetesebb eseményt, minthogy István, moldvai vajda, azon esetre, ha tán a török székéből kivetné, Erdélyben jószágot kap, Csicsóvárát ⁴⁾; Disznód pedig két sokadalamra szabadalmat ⁵⁾; s hogy XII. Lajos francia király követséget küld, mely szövetséget ajánl a törökök ellen.

Geréb László püspökünk 1501-ben kalocsai ersek lett, székét Erdélyben Domokos, váradi püspök kapá.

A pár év előtti francia követségjárásnak mégis volt némi következménye: Ulászló a francia udvartól nőt kapott, Anna hercegasszonyt, ki 1502-ben Velenczéből a törökök miatt sokáig nem mozdulhat: mignem a határszéli parancsnokoknak, Korvin János horvát bánnak, a Kinizsi helyibe lépett Sómi Józsa temesi ispánnak, s az erdélyi vajdának rendelkezik, hogy a törököket az útból félrevessék. Péter vajda Erdélyt felülteti ⁶⁾, kimegy, s Korvinékkal a királynénak útát nyit, ugy hozák be s koronázzák meg, (1502) sept. 29-én.

1503-ban Korvin János Fogarast adományban kapja, minek a szászok ellene mondanak ⁷⁾. Jul. 23-án Ulászlónak leánya születik, Anna, ki szintén szerepet kap, s kinek születése a Zápolya pártra, mely már az ifju Zápolyát királynak nézte volt ki, leverőleg hatott; mely terv 1504 ben, az által

¹⁾ Okl. Teleki könyvtár Cartofilac. 1147. sz. 426. 434. l.

²⁾ Battyáni, Leges Ecclesiasticæ. III. 609. 635.

³⁾ Végül is 1502-ben megtagadák. Battyáni, Leges Eccl. III. 643.

⁴⁾ Pray, Oklevél nyomán. Comment. Histor. 140. l.

⁵⁾ Kemény, Not. Cap. Alb. I. 199.

⁶⁾ Kem. Not. Cap. Alb. I. 199.

⁷⁾ Ugyanott.

hogy nádorrá az osztrák párti Perényi Imre lön, még nagyobb akadályokra bukkant. Azonban a tevékeny hazafi párt mind merészebben nyult a dolog kiviteléhez. Korvin János 1504 oct. 12-én történt halálát arra használák fel, hogy özvegyét s két árváját az udvar ellen oltalmukba vevék, mi által a Korvin pártot megnyerék. Így lepi meg őket a király gyengélkedése, melyre a császár megijed, s a pozsoni békekötés következtét igérő pontjait fegyverrel akarja érvényesíteni; a magyarok szintén fegyvert ragadnak, 1505 tavaszán Székesfejérvárnál tábornak össze¹⁾: következtében a császárnak a háboruhoz elmult ugyan kedve, de a nemzetet azon meggyőződésre hozá, hogy kormányába ne sokat bizzék, hanem gondoskodjék magáról. Így nyilik meg (1505) sept. 29-én a nevezetes országgyűlés, hol a Zápolya párt siskát félig felemeli, s felhányva azt, hogy a birodalom a magyar uralkodók alatt csak emelkedett, míg a magyar nemzet geniusát nem ismerő Ulászló alatt Boszniát, Szerbiát, Galicziát, Lodomeriát, Bulgáriát és Dalmátiát már elvesztettük: főleg erdélyi vajda gr. Péter s Verbőczi fellépésére, oct. 13-án határozatba ment, hogyha a király fimagzat nélkül hal el, királynak ne idegent, hanem magyar embert válasszanak. És bár Ulászló nem szentesíté e határozatot, még a kormány pártiak is azon eskü mellett irták alá, hogy a ki ez ellen mer próbálni, mind maga mind maradéki örök paraszt állapotra vettessenek... A nevezetes sark okmányt Erdély részéről Thurzó Zsigmond erdélyi püspök, bazeni és szentgyörgyi gróf Péter országbíró és erd. vajda, Verbőczi István országbírói és erdélyi ítélőmester, kövendi Székely Miklós irták alá²⁾.

E naptól, mintha király se lett volna a hazában, izgatott kedélyének mindenki útát engedett. S ha érdem az, hogy a nagyok mindenike egy kis király, ugy Ulászló a világ legnagyobb uralkodója, mert ő királyok királya volt, kik azonban arról gondolkoztak, hogy őt Csehországnak visszaadják s meg-

¹⁾ Pray, Epistolæ Procerum. I. 59.

²⁾ Okl. Pray, Annales Regum IV. 313. Magyarul, Jászay, Magy, napj. Mohács után. I. 155.

köszönjék. Az izgalom Erdélybe is elhatott. A székelység (1505) nov. 23-án Udvarhelytt nemzeti gyűlést tart, s Bögözi János, udvarhelyszéki főkapitán elnöklete alatt, mintha a magyar birodalom szétmállásától tartanának, a székely földnek önálló kormányserkezetet adnak, mennyiben Udvarhelyen nemzeti fő-kormányshékét állítanak fel, melyre Udvarhelyszék mint anyaszékéből négy főembert s tizenhárom lófőt azonnal elválasztottak, beeskettek, még pedig a nemzet azon ős törvénye fel-emlegetésével, hogyha valamelyik a törvény útjáról eltérne, örökre számüzesség, s minden ingó bingó marhája kapsira vettessék ¹⁾). Később, dec. 18-án Tordán már mind a három nemzet összegyűlt, s bizottmányt neveztek ki, mely 1506 elején Segesvártt összeüljön, s a király és vajda által elhagyott ország kormányzatát szervezze.

A kinevezett bizottmány (1506) febr. 9-én csakugyan össze is ült, s egy okmányt irt alá, melyben kimondja, hogy a fejtelenség miatt a gyűjtogatás, rablás elhatalmasodott, a perek megálltak, kül és bel ellenség egyaránt fenyegeti a hazát: tehát ők nyilvánítják, hogy kormánytanácsot alkottak, melyben a fejérvári káptalant a dekán képviselje, e mellett a hét megyéből 14, a hét székelyszékéből 14, s a szászszékekből szintén annyi bírát választottak, s benne törvényszékét és kormányt állítanak fel, mely a legközelebbi Szentgyörgy napon Vásárhelytt, azután tetszés szerint másutt üljön össze; s a nemzetek egymás közti pereit, ügyeit döntse el, s a három nemzet unioja értelmében a vagyon és személyes bátorság s a hon szabadsága öre legyen ²⁾).

Mig Erdély így intézkedik, (1506) jul. 1-én megszületett a szerencsétlen Lajos, ki mig egyfelől Zápolya tervét fenyegeté, Maximiliánt azon diplomatai fogásra vezeté, hogy Ulászló leánya és fia s viszont ön családja tagjai közt kettős házassági s következési szerződést hozzon létre... mi kéz alatt végrehajtatott.

A már mindennap remélhetett zavart a királyfi születése

¹⁾ Okl. Spilenb. fële Székelyek Constit. 7. 1.

²⁾ Okl. Árpádia. III. 52.

alkalmából a székelyek kezdék meg. Mint többször említők, a székelyek pénzádóval soha sem tartoztak, fejenként katonászkodván; minden tartozásuk abban állt, hogy a királynak bizonyos ünnepélyei alkalmával, ökrök adóval kedveskedtek... ő s nomádadó-nem, mely a székely nép baromtartására volt egykor alapítva. Mely alkalmakkal merült fel ezen egyelőre önkéntes, később kötelezetté vált adó, bizonyost mondani nem tudunk, úgy látszik egyelőre a királyfiak születésénél, később a királyválasztásnál, vagy házasságánál ¹⁾, s végre tán mind a három alkalomnál felkapatott. A székelynép, a főbket és lófőket kivéve, ilyenkor minden ökrét bevallá, s a királyi adószedők elé hajtá, hol négyivel összeállíták, egy vagy két gazdától a mint telt, ezek közül a székely kiválasztott kettőt, a harmadikat elválasztá az adószedő; a székét betűjét azonnal reá süték, honnan ez eljárás ö k ö r s ü t é s n e k neveztetett ²⁾.

Lajos királyfi születésénél az örök szükségben szenvedő Ulászló ez adót is megkíséért. Adószedőket küld le, de mint-hogy a legközelebbi királyok egyikének sem volt fia, a jámbor székelyek ez adózásról már nem akartak hallani, s ökreiket, melynek darabja azon időben 50 hold földdel ért fel, nem örömet állíták sorozás alá. Az ökörsütés mégis csak megkezdődött, azonban a biztosok oly szigorun jártak el, miszerint a nép oda ingereltetett, hogy a biztosok némelyikét lesujtá, a többit pedig kiüzé a székelyföldről ³⁾.

A nagyobbak által szított nép bőszenvedélye fegyvert ragad. Az udvar sem soká késik, az erdélyi születésü ⁴⁾ Tomori Pál, budai parancsnokat 500 lovas s felesebb gyalogság élén Erdélybe küldi, hogy a népet engedelmességre szorítsa.

¹⁾ Bonfin, (Dec. II. Libr. 1.) csak annyit mond, hogy néha házanként ökröt adtak, még pedig önkéntesen; Istvánfi (Libr. IV.) azt, hogy királyfi születésénél; Mihály vajda 1599 nov. 28-ki okmánya s ez évi nov. 20-ki fejérv. 4 art. király változást vagy házasságot említ; Oláh Miklós (Attilája Cap. 18) s Ferdinánd király biztosai király változás, házasság vagy fiu születéséhez kötik.

²⁾ Kállay, Székelyek Eredete. 199. I. Kovachich, Script. Minor. II. 387. Benkő, Imago Nat. Sicul. 40. 61.

³⁾ Istvánfi, Libr. IV.

⁴⁾ Jászay, Magy. N. napjai. Mohács után I. 7.

Azonban a nép már a székelyföld határánál fegyverben állt, s körülbelől a vajai téren a benyomulni akaró Tomorinak elébe lép, a királyi serget, melyet a hozzá csatlakozott erdélyiek cserben hagytak, megveri; s maga a vezér is csak terhes sebekkel tudott a marosvásárhelyi várba menekülni ¹⁾. A székelység győzött, de diadal örömük nem soká tarthatott, mert Tomori új sergeket kapott, köztük egy sereg szerbet, ezekkel új megtámadást intéz, a székelyeket megveri... s az ökörsütés végrehajthatott.

Mikor voltak e csaták, nem birjuk megmondani. Annyit látunk, hogy ennek következtében az összes székelység karácson előtti napokban az agyagfalvi rétre gyült, Udvarhely mellett a Nagyküküllő partjára, s gyergyai Lázár András elnöke alatt nagy nemzeti gyűlést tartának, s többek közt Bögözi János, Nyujtódi Pál, Bendekfi János és Péter udvarhelyszéki, Apafi Lénárt, Gyalakuti Mihály, Barcsai Gáspár, Alárdi Ferencz aranyos és marosszéki, Lázár Balázs, Györfi Sándor, Becz Imre, Czirják Bernád, Kún Antal, Apor István csík és kézdi széki, Káinoki Bálint, Czirják Balázs, Daczó Péter, Mikó Mihály sepsi és orbai széki primorok aláírásával okmányt adtak ki, melyben míg egyfelől a királynak hűség esküt tettek le, s a forradalmat kezdők ellen számüzetést mondanak ki: meghatározzák, hogyha a király hivatalnokai ezután a székely jogokat tapodnák, senki fegyvert ne fogjon, hanem közönségesen gyűljenek össze, s addig is míg a királynak felterjesztést tehetnének, egymást közösen oltalmazzák ²⁾. Oly végzés, mely annál fogva, hogy a számüzöttek a királyon kívül maga a székelység is megkegyelmezhetett, inkább forradalmi kiáltványnak, mint hűségletelési okmányának tekinthető.

Míg a székelyeknél a forrongó országos katastroph előjelei ekép mutatkoznak: a király neje halálával, mi az időtlen szüléssel következett volt be, mind mélyebben esik a buskór-ságba. Az ellenzék mind hatalmasabb; Ulászló és Maximilián

¹⁾ Oláh Miklós 20 sebet mond. Attila Cap. XVIII.

²⁾ Spilenb. féle Székelyek Const. 11. l.

császár közt a titkos szerződések mind tovább ágoznak... 1507 ápr. 24-ére országgyűlést hi össze, hogy fiát, a bőrnélkül született Lajost megkoronáztassa; de a koronázás helyett a titkos szövetkezés miatti megtámadások képezék a gyűlés tárgyát, miket ezennel az ország érvényteleneknek nyilvánított. S míg Ulászló és Maximilián gyermekeik s illetőleg unokáik közt kéz alatt házasságokat kötnek: Zápolya nővérenek, Borbáranak, Ulászló testvére Zsigmond lengyel királylyali házasságát viszi ki; s magát országos fővezérnek neveztetí. Folyvást terv ellen terv, míg végre mind ezek daczára 1508 jun. 4-én Lajos megkoronáztatása csakugyan keresztül csuszott, mely alkalomból a székelyekre új ökoradó hárult, mit azonban újra megtagadtak, s ha végül teljesítek is, csak néhány év múlva lön kivihető ¹⁾). Mi annyival világosabb tanujele a. dolgok akkori zilált állásának, hogy Sómi Józsa, a temesi ispán, R á d u l, oláhországi vajda halála esetéből itt a Barczán az engedetlen székelyek szomszédában táborozott ²⁾).

A három éves Lajos 1509. márt. 11-én Csehországban is megkoronáztatott. Míg Ulászló király itt mulat, Zápolya fényes kísérettel megjelenik, s 1510 elején Annát, a király leányát megkéri; s a bekövetkezett tagadó vállaszra Zápolya fellép, a gyermekei nélkül indulni akaró királynak kimondja, hogy azok nélkül Budára be nem ereszti... S hasonló terrorismusai daczára, a még nem huszonnégy éves Zápolya János Zsigmond lengyel király ajánlatára, ez év vége felé erdélyi vajdának neveztetett ki... Szükség is volt egy hatalmasabb vajdára, mert a két Oláhország felől a béke fenyegetve volt: Oláhhon a Sómi Jósá említett működése ellenére Michnét vajdájává tette, most elkergete, s azt (1510 márt. 12) Jachsith Demeter bérgyilkos a szebeni piacon gyilkolá meg, kit hasonlóan az egybefutott nép vere agyon ³⁾); Moldvát pedig a tatárság törökség tartá rettegésben, miért Erdélyben felkelés rendeztetett ⁴⁾). Ily zilált körülmények közt lépett fel az ifju Já-

¹⁾ Még 1511-ben is sürgetik. Éder, Felmerhez. 173–4. l.

²⁾ Kemény, Not. Cap I. 202. l. Éder, Felmerhez. 177. l.

³⁾ Haner, D. Königl. Siebenb. 243. L.

⁴⁾ Kemény, Not. Cap. I, 203, Pray Commentarii Historici. 196. l.

nos vajda, Zápolya István nádor és Hedvig tescheni hercegnő fia, ki gazdagsága, személyes érdemei, hatalmas pártja által akkora szerepet vívott ki magának, mekkorát még kevés magyar.

Bár mennyire félték az udvarnál Zápolya befolyásától, szerencséje folyvást emelkedett. Mig Bakacs Rómába megy, hogy a pápával a török ellen intézkedjék, s magának pápaságra kilátást nyisson: honn Ulászló beleegyezését adta, hogy Zsigmond lengyel király, saját testvére, Zápolya nővérét Borbárát elvegye, mely lakadalman, 1512 febr. 8-án a Zápolya ház teljes fényében ragyogott, résztvévén a kíséretben Kazmér tescheni herceg, Zápolya anyja testvére; s e naptól fogva vajdánk Ulászlóra, mint sógorára még nagyobb befolyást nyert; de Anna hercegasszony kezéért megújított kérését az udvari párt folyvást meghiusítá.

Azonban Bakacs Tamás sem hanyagolta el céljait. Rómába mentének egyik fő oka a vallásbeli szakadás felcsirázásától félelem lévén ¹⁾, a pápai udvar irántai jó hangulatát arra használta fel, hogy az esztergomi ersekség primásságát az egész magyar birodalomra kiterjeszté; e mellett a milkoviai püspökséget Moldvában, a brassai és szebeni dekánóságokat, melyek eddig egy püspökség alatt sem álltak, szintén az esztergomi ersekség alá adatá, mi azonban a szász papok fellépése miatt nem csak hogy teljesezésbe nem ment, de egyszerűsmind a reformatio könnyü győzelmének lön egyik indoka ²⁾. Mig ezek folynak Bajazeth török szultánt (1512) jun. 23-án meggyilkolják, Szelim lép helyébe, ki az eddigi fegyverszünetet felbontá. A határszálen állt táborunk török földre ütött, Zápolya sem kívánván hátra maradni a harci dicsőség keresők sorában, Erdélyből Oláhhonon s a Dunán át maga is török földre ront, s zsákmánynyal tére meg... azonban további céljainak egy három évre kötött béke ez úttal véget vetett... Zápolya hüvelybe dugá ugyan kardját, de nem Bakacs; mert

¹⁾ Szilágy-menyői ref. templom egy felirata, hogy Bakacs a schisma elleni működésért volt Esztergomtól távol, maig is fentartja.

²⁾ Engel, Geschicht. III. II. Abt. 159.

magának a pápától kereszthad predikálási bullát eszközölt, s azon ábrándos gondolattal tért haza 1514 elején, hogy neki jutott azon dicsőség, hogy a törököt Európa határain túl tétesse.

Rómából ily felporozott véleménynyel térvén meg, hatalmas pártján azok jó akarata, kik a kötött békét megszegni nem akarák, megtörött.

Bakacs fellépett, a kereszthadat prédikáltatni s a népet tüzelni indult. S tán mert az aristocratiából egy néphadnak vezért nem remélt, a vezérségre Dózsa Györgyöt hívá meg, egy dálnoki székelyt a lovag rendből, Belgrád lovassági parancsnokát. Mi képesíté Dózsát e kinevezésre, mind eddig talány, de mégis azon ismeretes hősi érdeme tudva van, hogy a mult évben lefolyt török csatározásban, midőn Ali, szendrői lovas vezér, a magyarokat szálkardra hitta, Dózsa nem csak hogy kiszállt, hanem egyszersmind annak jobbját pánczélostól ketté metszé; miért a király őt Temesvár mellett egy faluval, kettős zsoldal, aranylánczczal, karddal s ezüst sarkantuval jutalmazá, s ezek átvételére volt az udvarnál ¹⁾. Bakacs tehát elgördíté a koczkát, Dózsának ünnepélyek közt a Rómából hozott fejr zászlót kezébe adá, s az oltárról mellére a végzetes keresztet felvaratá.

A püspökök, papok prédikálni kezdék a kereszthadat, s csakhamar 40,000 ember táborozott Czegléd mellett, melynek Dózsa alvezérül testvérét Geczőt nevezte, kivel a sereg fegyelmeléséhez fogott. Azonban a nép tódulásán megijedt földbirtokosság, jobbágyai katonásdi játékanak gátokat kezdé vetni. Mészáros Lőrincz, czeglédi plebánus, erre lázító szónoklatokat emelt az urak ellen; s már már kitörő félben volt a vihar, midőn májusban Dózsa azon rendeletet vette, hogy több keresztet ne varrasson, s a már felgyültekkal Horvátország felé induljon a török ellen. Dózsa e rendeletre elveszti mérsékletét, kiáltványt bocsáta ki Czeglédről, melyben a nemeseket is táborába szólítja, mely a midőn viszhangra nem talált, a

¹⁾ Budai Ferencz, Polg. Lexic. III. 289. Wolf. d. Bethlen. I. 41, Benkő, Gen. Transilv. I. 185.

keresztesek vagy is kuruczok ¹⁾ a nemességet erővel kezdék a táborba hordani. Tehát rend, fegyelem egyszerre felbomlott. Vér és láng-nyomok fertőztették meg a keresztesek ábrándos czélját. Bakacs észrevéve fanaticus tévedését, Dózsát és kuruczait egyházi átok alá veti... Késő volt. A fékszakitott nép semmi hatalmat sem ismert többé, Dózsát magával ragadta. A főurak ellen fordultak.

A megrémült udvar egyelőre kűl segítségekről gondolkozott. Végre Báthori István temesi ispán bizatott meg, s jun. 4-én a megyék felkelésre szólittatának. Báthori vévén a rendeletet, még mielőtt a Pestnél gyülekező táborral összeműködhetett volna, Csáki Miklós csanádi püspökkel Dózsát Szegednél megtámadja, de roppant veszteségével: maga is alig menekül, a püspök pedig több nemesekkel karóba jut. Rémület fogta el az egész hont. A nép e szerencsére mind tömegesebben tódult. Dózsa hadcsapatait a gyülekező királyi táborok ellen indítja. Maga Temesvár alá megy, s Báthorit ostrom alá veszi... Már második hónapja hogy Báthori be van zárva, s éhséggel küzd, mire sikerült neki Várdai Ferencz erdélyi püspökhez levelet juttatni, melyben felkérte, hogy Zápolyával fedtessen el a köztök lévő gyűlölségét, s kérje fel, hogy szabaddítsa fel őt, s mentse meg a hazát.

Zápolya, kit a magyarhoniak királysággal biztattak a jó eredmény esetére ²⁾, s ki Erdélyt minden lázzadástól távol tudá tartani, éppen serget huzott vala egybe, a püspökkel együtt Temesvár alatt terem ³⁾. Dózsát megtámadja. Hosszas heves csata fejlik, mit végre Petrovich Péter, Zápolya rokona, ki a vajda testőrségét vezérlé, a székely lovasság közreműködésével, melynek élén Andrási Márton szintén vitézül harczolt ⁴⁾, a csatát eldönté. A néphad szerte volt verve, sokan kézre kerültek: Dózsát maga Petrovich fogta el, s vele együtt testvére, Gecző is fogságra jutott.

¹⁾ Ugy hiszik a Kurucz szó, a Kruxtól, ez időben veszi kezdetét. Új m. Muzeum. 1856. VI. 93.

²⁾ Pethő, Magy. Kronika. 95. l.

³⁾ L. az egykoru Stauromachiat, Engel, Monumenta Ungarica. 169. l.

⁴⁾ Felső M. or. Minerva 1828. Sept. füz.

A néphad főereje meg lön törve. Szerencse a köz szerencsétlenségben, hogy Erdély népe bár erdélyi vezeté, nem vett részt a lázzadásban, különben a nemzet egymást sokáig megszárolta volna. Így könnyen célhoz értek, minden a győzelmek kezében volt, s nemzetünk örök szégyenére, a legyőzöttek felett nem büntetést hanem boszút akartak. Zápolya a lefegyverzetek felett hadi tanácsot tartatott, s a tanács borzasztó halált szavazott a Dózsa fejére, mi által akarata ellen, belőle szinte Crommvellt csinált. A lesújtott vezért negyvened magával éhhalál börtönre vetteték, s mikor tizenöt nap múlva még kilenczen éltek, Dózsat tüzesített vas királyi székbe ültették, s égő vaskoronával koronázzák meg, s kiéhezett bajtársait reá bocsátván ¹⁾, kényszeríték, hogy marczongolják... Dózsa mint írják, némán türt mindent, csak ártatlan testvéérért könyörgött ²⁾... oly jellem vonás, mely e férfi téves tetteire engesztelő világot vett. Bűnös volt mint hazafi, cosmopoliticus szempontot, demagogi szerepet engedett magának ott, hol a megtámadott nemzet érdekei egyebet követeltek. De büntetése szintoly bűnös, szintoly aristocraticus akkor, midőn a közellenség vett igénybe minden honfi kart. Vad büntetését csak a kor mentheti, melyben az ellenség lassu sütegetése napirenden, melyben Franciaország is egy Ördög Róbertet még ördögiben szaggattat szét... Gecző egyszerűleg lefejeztetett; társai szintén elvérzetek.

Az eljárásnak azonban mindenesetre példásnak kellett lenni, mert még néptáborok dultak a hazában, melyek fő nélkül is csatákat álltak, mignem Váradnál, s végre Kolozsvárnál merőben tönkre jutottak...

A szerencsétlen katastroph után, melynek 60,000 tévutra vezetett ember lön áldozata ³⁾, megye gyűlések jöttek napirendre, melyekben Verbóczi semmit sem mulatott el Zápolya érdemeit ellentétbe tenni a királyéval, ki csendesen ült Budán, s kitől a nemzet akár egymást felfalhatta volna. Oct. 17-én

¹⁾ A Kolozsvár városi levéltárban egy vaskorona van, melyről azt hiszik, hogy Dózsa koronája lett volna.

²⁾ Toppeltinus, Origines et Occasus. 162. Miles, Sieb. Würg. Eng. 7. l.

³⁾ Simigianus. I. 4. l.

Budán hongyülés lön, hol a még folyvást boszus nemesség a legyőzött nép ellen igazságtalan törvények hozására vezetett, mennyiben néhány ezer ember bünéért, a néhány millió jobbágy kivétel nélkül sujtatott: a nép többek közt a fegyverhordozásról jobb keze elvesztése mellett tiltatott el; meghatározzák, hogy népből főpap ne lehessen; s a robotféle tartozások nevelése mellett, határozattá lett az annyi szomorú következményeket szült törvény, hogy a jobbágy többé ne költözhessek, vagyis földhöz kötött rabja legyen földesurának ¹); mi által magyar jobbágyok önállásra ért része felett is kimondatott a kiskorúság, mely hazánk, valamint Európa jobbágyai nagyrésztét azon időben még méltán megillette. S fájdalom, az erdélyi parasztság, mely a lázzadás bünében semmi részt sem vett, a bünösökkel egyenlően lön leigázva ²)... A szegény nép szerencsétlenségére Verböczi ismeretes törvénykönyvét, melynek szerkesztésével hét év előtt bizatott meg, szintén e gyűlésbe adta be, válságos időben a népre, mennyiben most már ily leigázó értelemben módosított, s gyászos időben a magyar nemzetre, hogy azt latin nyelven kelle szerkesztenie...

Vége volt, de a hatvan éves II. Ulászló napjai is megvoltak már számítva. Erezvén ezt, a békövetkezett 1515 évet arra használta, hogy fia és leánya házasságát a császári családdal elintézzze. Máj. 20-án kész volt a szerződés, csak az aláírás hiányzott. De miután kiviláglott, hogy e szerződésben a magyar koronára a császári családnak következési jog volt ígérve: Perényi Imre nádor, mert köszvénye miatt járni nem tudott, hordszékbe ült, Pozson utczáin végig hordoztatva magát, ez egyezménynek ellene mondott. Többek közt Zápolya is megvolt az aláírásra hiva, de Erdélyből, hol a főurak értekezleteket tartottak ³), azon ürügy alatt, hogy vész fenyegeti a határokat, nem ment fel s hogy tettét palástolja, juliusban át kelt a Dunán, Zsarnovárát, honnan a törökök kiütéseket

¹) Corpus Juris. I. 273. I. Budapesti Szemle. I. 166.

²) E törvény, vagyis a nem költözhetés Erdélyben 1790-i 26. art. által törölődött csak is el.

³) Árpádia. III. 59.

tettek, ostrom alá vette. Sőt Erdély is, fedezte ürügyét, mert a kecskekői vár folyvást kicsapongások fészke, mire Fejérmegye folyamadására a király (1515. nov.) lerontatását elrendel¹⁾.

Ily gyámoltalanul kormányzá II. Ulászló Magyarhont huszonöt éven át, s ily bizonytalan helyzetben hagyá itt a hazát 1516 márt. 13-án történt halálával; kiről ha csak annyit mondunk, hogy uralkodása évlapjai árnyfoltok a hős magyar nemzet történetében, keveset mondottunk; mert nem csak a magyart homályosítá el, de fájlalhatja a szintén harczias lengyel nemzet, hogy ki nem tagadhatja, sajnálhatja az emberiség, hogy nevét örökre nem feledheté... Egy Mátyás király után, a magyar királyok parodiájának is gyenge volt.

15. §.

II. Lajos király. (1516–1526).

Tíz éves gyermek lép Magyarhon trónára. Gyermek királyt kapunk a legvégzetesebb időben. Az 1516. ápr. 24-re egybehitt országgyűlésen Zápolya vajdánk és pártja azon volt, hogy Ulászló fia, a gyermek s különben is gyengeségekkel meglátogatott Lajos mellé főkormányzó nevezessék; s mivel Zápolya hatalmától félték, nem csak javallata bukott meg, de élete is kockán vala; miért is Budát egy szép reggel ott hagyá, s azon ürügy alatt, hogy itthon rögtöni megjelenése szükségessé lett, Erdélybe sietett... De azért hátra maradt pártja, a nemesség, vajdánkat koronaőrnek nevezteté.

Valóban tán soha se volt a hazának komolyabb intézkedésekre nagyobb szüksége, mint éppen most; mert nem csak hazánk, de egész Európa válság pontján állt. Az európai nagy hatalmak ekkor alapulnak. Ausztria még mind nevedőben; Anglia VIII. Henrikkel (1509–47) mostani sulyát alapítja; a törökbirodalom tetőpontja felé közelg. A diplomatiái mozgál-

¹⁾ Okl. Nemz. Társ. 1830. 378. 1.

mak mellett a népek kedélye is forrongásban van. A puszkapor, könyvnyomtatás feltalálása, Amerika felfedezése a miveltebb fejekben új világot nyitott. Az erdélyi ifjuság mind csoportosabban kezdi látogatni a külföldi egyetemeket ¹⁾). A papság által elnyomott világiak a politikához keveset értvén, a vallás volt az eszmesurlódás színtere; s a conciliumok már magok elismerik, hogy reformok kellene. Az eszmék vulkánja kitörőfélben. S éppen egy századdal a reformatio kezdője, Huss János és társai megégetése után, keletkezik 1517-ben, X. Leo pápa bűnbocsánat árulásából, Luther, szent Agoston szerzetes fejében a reformatio nagy gondolata, mely a papi nyomás alatt nyögő Európát villámgyorsasággal rázta fel ²⁾).

Ily nehéz időben volt a nemzet kormányja gyenge kezekben. Mig künn eszmeforradalom van, benn a vész előérzete hányja a kedélyeket. A nagyok zsebelnek, a kisebbek minden segílyt megtagadnak. II. Lajos máj. 3-ra hongyülést hirdet, a nemesség, hogy adót ne szavazzon, nem jelenik meg; Zápolya, mert Bogdán moldvai vajda halálával a török a moldva ügyekbe elegyedett, ez ürügy alatt maradt el. A gyűlés meg nem tartódhatott. A király a legnagyobb szegénységben, már csaknem minden bányá s jövedelem egyes hatalmasoknál volt zálogban. Most már a királyi várak elzalogítása jött napi rendre, melynek folytán Zápolya, tán hogy a moldva ügyeket annál jobban szemmel tarthassa, (1517) a székelyföldi Szentléleki várat magának adományoztatá ³⁾).

Mig benn a királyi hatalom elnyomása foly, a török készül. E tárgyban a pápa 1518 januárában követet küld, mire márt. 14-ére országgyűlést hirdetnek, s Zápolyát azon záradékkal hijják meg, hogy sereg nélkül s jobb érzülettel jelenjék meg ⁴⁾. A büszke vajda annyira sértve vette magát, hogy előbb megjelenését megtagadta, később csak feltételek mellett szánta el magát, melyek közt kétszáz lovas kíséretét is kiköté. Felment

¹⁾ Egy névsort I. Archiv. d. Vereins. N. Folge. II. 135.

²⁾ Ambr. Simigiani Hist. I. 7.

³⁾ Kállay, Székelyek eredete. 51. l.

⁴⁾ Pray, Epist. Procer. I. 125. l.

azonban az udvari párt megírja Zápolya fenyegető fellépését: Maximilián serget von össze a határokon, mire a gyűlés azon nyilatkozattal, hogy bátorosabb helyen, Tolnán gyűl össze, ott hagyta a királyt, a nélkül hogy a sürgetett segílyt megajánlta volna. Tolnán csakugyan összegyűltek, s azt határozták, hogy Sztmihály napkor fegyveresen Bácsba jöjjenek egybe... Itt is összejöttek, s ott a török elleni segílyt komolyan megajánlták, de egyszersmind egy sereg törvényt alkottak, mely által az elnyelt pénzügy s alkotmányon akartak segíteni, s kivitték, hogy a kormánytanácsban a Zápolya párt tulnyomólag legyen képviseltetve. Verbóczit pedig a pápához küldék segílyt eszközteni.

A bácsi végzések s a Zápolya párti tanácsosok a csel-szövények miatt kevés ideig tarthaták fel magokat.... S egy szé-kelyföldi esemény a dolgok fejlődését váratlanul sietteté.

A szé-kelyek ismeretlen okok alapján 1519-ben, H a g y - m á s i Miklós szé-kely ispánsági helytartó ellen, mig Zápolya Budán jár, fegyvert ragadnak. Zápolya veszi a hirt, nyilsebesen leindul, a királyt is csak útjából tudósítja ¹⁾; benn terem, s a szé-kelyeket a Homorod partján D a r ó c z és Homorod-szt-Pál közt megveri, a főnököket, kik közt tekintélyes férfiak álltak, megfogatja, kivégezteti ²⁾... És a szé-kelyföld legnagyobb sérelmére, hol eddig a hűségtelenség bűnébe esettek jószá-gai az atyjafiakra, de nem fiscusra szálltak ³⁾: a felkeltek jószágait lefoglaltatá ⁴⁾... Azonban mig itt diadalt arat, addig fenn sokat veszít, mert a megholt nádor Perényi helyébe, helyette ellenét Báthori Istvánt tevék be nagy hirtelen.

Ily kisszerü öngyengítéssel foglalkozott a hon, mikor feje felett már látható volt hajszálon a damoklesi kard. Szelim szultán meghalt, helyébe a harczvágó s Magyarhonra boszus II. Szolymán lépett. E fellépés az udvari pártot méltó aggoda-

¹⁾ Brutus, Histor. Libr. V.

²⁾ Miles, Siebenbürg. Würg-Engel, 10–11. l.

³⁾ Verbócz, Tripart. P. III. Tit. IV.

⁴⁾ Így adományozta Zápolya az Aporoknak 1521-ben Blaskó (Blási) János és Imre, így Becz Imre szárazpataki jószágát. Éder, Felmerhez 189. l.

lomba ejté. Hogy külsegélyre számithassanak, a kettős házasságot Ferdinánd főherceg és Anna, királyunk nővére, gyermek királyunk s Mária Ferdinánd nővére közt végképp megköték, s a kettős sogorság útján Magyarhon kéz alatt Ausztriának II. Lajos kihalása esetére biztosítva lön ¹⁾).

Az események láthatlan keze csakugyan a dolgok rendébe kap... míg nálunk az öröm és hivalkodás napjai folynak, a török ázsiai háboruiból kibontakozik, s a fellépett II. Szolimán, a délpontján álló török birodalom legnagyobb férfja, hódítás vágyát egyenesen felénk irányozza... Nevelte az események előre láthatlanságát a vallásbeli reform még eddig nem is sejdithető hordereje. Bár 1521-ben Luther ellen Loyola, a jezsuiták alapítója keletkezik, a reformáció árja ragadólag terjedt. A szebeni kereskedők Lipcséből Luther könyveit behordák, s az esztergomi érsek bekeblezési vágya miatt, a százszok közt a tan váratlanul harapódzott ²⁾).

Míg a királyi nászünnepek mellett, a Zápolya ellenében felkarolt nádor, Báthori István, lakadalmát egy hercegaszszonnyal tartja, s Zápolya anyját temeti: Szabács ostroma foly, s nem soká elesik. A királyt és nádort csak e nagyszerű vesztés volt képes felriasztani, s úgy indultak ki jul. végén Budáról; de azért aug. 29-én Belgrád is török kézbe esett: s Szolymán Magyarhon kapuját már most tárva látván, ez uttall a király végtelen örömére visszament... Gyanus visszalépés, mely a hazát méltán felrázhatta volna. A király nov. 19-ére Budára országgyűlést hirdet, még pedig a százszokat azon záradékkal hijja meg, hogy annyi követet küldjenek, mennyit jónak látnak. Fel is gyűltek, a török ellen is intézkedtek, valamint megkoronázták az új királynét... a gyermek II. Lajos átvette a kormányt, megülték lakadalmát... Még ekkor nem lehet gyanítani, minő idők várnak a magyar nemzetre.

Míg ezek az udvarnál 1521 végén s 1522. elején folynak ³⁾, a vész naponta nő. Erdély segélyért kiált, s a király

¹⁾ Ambr. Simigiani. I. 12. 13. 1.

²⁾ Ilia, Ortus et Progresus. 21. 1. Jos. Salamon, Stat. Eccl. ev. reformatæ. 2. 1.

³⁾ Okl, Éder, Felmerhez, 167. 1.

febr. 5-én még csak Zápolya leküldésével vigasztalja ¹⁾; ki csakugyan még a tél folytán sereggel le is érkezett ²⁾. A harcias Zápolya, bár az ausztriai párt felkapása, s az udvarnáli kijátszatásai miatt fennől boszusan távozott, harczra szólítja Erdélyt, s figyelemmel kíséri az ellenség Tótországba tett beütéseit; s midőn látja, hogy a török főerejét Rhodus ellen fordítja, hogy a nádor Belgrádra többé nem gondol, a király pedig Csehországba megy nejét koronáztatni: oct. közepén Zápolya a verestornyon Oláhországba indul... Képviselve volt seregében Erdély minden nemzete, egyedül a szász nemzet jelent meg zsoldosok által ³⁾. Pitesdig nyomultak elő, de a török visszavonta magát... Zápolya Rádult vajdává tette ⁴⁾... S nov. végén visszaérkezett Erdélybe ⁵⁾.

A török csakugyan elvonult, de csak hogy annál nagyobb erővel térjen meg. A hon jobbjai a vész nagyságát megtudták mérni: s az európai udvarokhoz egész serget képző küldöttséget küldtek, sürgetni az ígért segílyt, miután ők ülteték fel a magyart, hogy a török kínálkozó szövetségét el ne fogadja ⁶⁾. Európa udvarait tehát segílyre szólíták, benn készültek; de fájdalom, hiányzott a szervező szellem, Zápolyára bizni pedig mit sem akartak... Miként az állat előérzi a vihart, úgy az emberi kedélyben van valami, mi a válságos időkben izgalommal tölt. Erdélyben ez izgalom már mutatkozott: az oláhok mozogtak, A b r u d b á n y á t 1523-ban felprédálták ⁷⁾. A szászok pedig P e m f l i n g e r Márk, szebeni királybíró szíves elnézése mellett ⁸⁾, Luther Márton tanát, melynek az udvarnál s Magyarhonban szintén követői voltak ⁹⁾, oly nyíltan kezdék valla-

¹⁾ Archiv. des Vereins. Neue Folge. I. 151. l.

²⁾ Okl. Pray, Epist. Procer. I. 150. l.

³⁾ Éder, Felmerhez. 160. l.

⁴⁾ Fessler. VI. 79.

⁵⁾ L. Archiv. d. Vereins. Neue Folge. I. 152–55. l.

⁶⁾ L. Verböczi velencei követségét. Új M. Muzeum. 1851. X. füz.

⁷⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. II. 30. l.

⁸⁾ Pemflinger Orsolya, Mária, Ulászló leánya dajkája alapítá családjá szerencsáját. Jászay, Mohács után I. 525.

⁹⁾ Archiv. d. Vereins. N. Folge, II. 127.

ni, hogy Szebenben ¹⁾ Moibán Ambró és Weich Konrád, Luther két beküldött tanítványa azt nyíltan predikálá: mire a szebeniek papjaikat arra szoriták, hogy az istentiszteletet új szellemben kezdjék; az esztergomi érsek és király parancsainak ellenszegültek; némely falu papját le kezdé rakni. S miután ez Magyarhonban sem volt máskép, s Zwingli zürichi lelkész (1523 jan. 29) Svájcban a Luther tanaiból a határozottabb helvét reformata vallás szikráját is fellobbantá: a magyarhoni rendek az (1523) ápr. 24-i budai hongyülésben elrendelék, hogy a király, mint katolikus fejdelem, a lutheranusokat fő és vagyon vesztéssel büntettesse ²⁾. E korban, melyben a legszebb törvényeket irták, de végre senki nem hajtá, e törvénynek is csak annyi eredménye volt, miszerint, mind a mellett hogy Budán számüzetések történtek s Szebenben a papok elleni gúnyiratok szerzőit Huet Márton szebeni lelkész 1524 jan. 19-kén egyházi átokkal fenyegeté, s Mild János ot-tani iskola igazgató mint eretnek a káptalan elé állítottatott: nem segíthettek a vesztett ügyön, s aug. 15-éről Szebent és Brassót excommunicatioval kelle fenyegetni, ha a kalmároktól becsempészett zsoltárokat s kathekeziseket össze nem hordják, s meg nem égetik ³⁾. Fel is állítottatott Szeben piaczn a pellen-gér, s Ráskay Gáspár és Gerendi Miklós leküldött biztosok jelenlétében a tilos könyvek tűzbe is dobattak; azonban a rege szerint a történt, hogy Luther zsoltárát a máglya lángja magasra kapta, s azt az egyik biztos fejéhez csapta ⁴⁾, mi a nép érzületét még tüzesebb hangulatra ragadta; s a reformatio oly sebessen terjedt, hogy 1525. febr. 18-án Szeben nyíltan kilépett, s minden pap és szerzetesnek nyolcz napot adott, hogy a várost elhagyja ⁵⁾... Mire Magyarhon a Luther követői megégetése elrendelésével felele ⁶⁾.

¹⁾ A szászok az elterjedt török oszporával kezdék adójukat fizetni, miért Szebenbe a király új pénzverdét állit. Arch. d. Vereins. Neue Folge. I. 148.

²⁾ Budai 1523-i 54 art.

³⁾ Okl. Jászay, Magy. napj. Mohács után. I. 499. 502.

⁴⁾ Seivert, Ungr. Magazin. IV. 179. Jászay, Mohács után. I. 525.

⁵⁾ Miles, Sieb. Wüing-Engel ez évhez.

⁶⁾ 1525-i Rákosi gyűlés 4 art. 4 §-a.

Ez alatt a vész előérzete mindinkább harapodzott, mert a miniszterek folyvást külhatalmaktól várták a sült galambot.

Zápolya Lippánál állt, s innen Erdély nemzeteit 1525 újévére azon megjegyzéssel híjja Tordára, hogy a közalgó veszedelemlről fognak tanácskozni ¹⁾. Ideje is volt, mert a török már Szörényt is bevette s roppant készülöteket tett. Hogy a kormány is lenditsen valamit, (1525) máj. 10-re a Rákosra hongyülést hirdet. A nemesség fegyveresen jelent meg, miért az önzéssel vádolt főpapok és főurak a gyűlésbe nem mertek megjeleni. Verböczi a dolgok élére lép. A király fegyverök letevésére szólítja fel öket, de Verböczi elnökte alatt kimondják, hogy azt joguk van oldalukan tartani... Heves megtámadások keletkeznek... Egy nap hatvan, másnap százhusz nemes rohant kérvénynyel a királyra: világi kormányt követeltek, kérték az udvarból az idegenek eltávolítását, fenyegetödzve, hogy különben kiverik; kérték végre, hogy azokat, kik rosz pénzzel áraszták el a hont, a király törvény elébe állittassa... Hasztalan minden fellépés, mert a papi miniszterek a király kezeit megköték; de miután a főurak is a nemesek táborához csatlakoztak, kénytelen volt a király máj. 18-án a Rákosra jöni, hol most fennebbi kérésök mellé még Erdély törvényei megtartását is hozzá csatolák ²⁾. A gyűlés zajongását képzelni lehet: a nemzet jogai alapján nem szünt meg követelni; de a király feleletét addig huzák halaszták, hogy a felingerült nemzet jun. 24-ére Hatvanra új országgyűlést határza, melyre a felső magyarhoni megyék minden nemeseit fegyverrel, a töröktől fenyegetett alsó részeket és Erdélyt csak követek általi megjelenésre szollították fel ³⁾, addig pedig a papok tizedét betiltván, a legnagyobb elégületlenséggel oszlának szét ⁴⁾. Eloszlottak, de nem mindnyájan, s midön a király a hatvani gyűlést betiltó parancsát kiadta s a gyűlés kivánságára elfogott kincstárnokot kiereszté: a hátramaradt nemesi hajduk Bu-

¹⁾ Kovácsoczi, Árpádia. III. 59. 80.

²⁾ L. e gyűlés naplóját, Epistolæ Procer. I. 395. 1.

³⁾ Árpádia. III. 15.

⁴⁾ Horváth István, Tud. gyűjtemény. 833. II. 113. 1.

dára rontottak, s a kincstárnok, Szerencsés házát feldulák, fel a zsidókét, azon kor bankáraiét; s még tovább dultak volna, ha Zápolya fegyveres népével közbe nem lép...

Eljövén a hatvani gyűlés napja, a nemesség csakugyan megjelent; a királyt is felszólíták az odamenetelre, s az jul. 3-án meg is érkezett. Verbőczy vivé a szót, az udvart keményen vádolá, s az ország nevében a bűnös főhivatalnokok letételését követelé. A vádlottak is jelen lévén, a király bár hosszason habozott, végre is, Zápolya folyvást a király háta megett állván, a nádor félretételését vele kimondaták; s helyébe mintegy a democrata irány győzelme jeléül az egyszerű nemest, az alsó tábla elnökét, Verbőczy Istvánt, az alkotmányos szabadság tűznyelvű szonokát, a középosztály bálványzott kegyenczét vállaszták nádornak; mi által a Zápolya párt győzelemre vergődvén, a gyűlés diadallal eloszlott¹⁾.

A nagyok igája megtörve látszott, vérmes remények keltek a haza jobb jövője felől. De késő volt már, mert 1526 kora tavaszán világos lön az eddigi borongó sejtemény, hogy II. Szolymán császár csakugyan elhatározta Magyarországot megtámodni, s megjött a hír, hogy ázsiai és európai sergei árját felénk inditá. Távolság sem sejté a nemzet, minő örvény szélén áll, s a helyett, hogy az óriási vész ellenében hasonló mérvű mentőszerekről gondolkoztak volna, hasztalan párttusákra forgácsolák a nemzet erejét. A gyűlölet és boszu politikájától zaklatott exnádor, Báthori, minden erejét megfeszíté vesztett hatalma visszanyerésére, mit csak Zápolya és Verbőczy megbuktatásával érhetett el. Ellenpártot szervezett tehát, magát az alnemesség karjaiba veté. Zápolyáékat az udvari párttali szövetekezéssel gyanusitva, minden áron népszerűtlenné kívánta tenni. Mig Zápolya Erdélyt hadra készíti, s husvét előtt E n y e d e n tartományi gyűléssel foglalkozik, hol az egyháziak és világiak részéről fejenkénti felülést szavaztat meg, úgy, hogy még a papságból is csak minden két templom mellett egy pap maradjon²⁾: addig a sánta Báthori Kecskeméten

¹⁾ Csengeri Budapesti Szemléje. I. 179–185.

²⁾ Árpádia III. 60.

sántikál, ellenpártot szervez, a kalandosok társaságához fordul, azokat részére vonja, felfegyverzi. Így nyílik meg az ápr 24-ére hirdetett országgyűlés. A kalandosok, kiket itt méltábban nevezhetnénk kolontosoknak, fellépnek, míg Verbőczi Selymeczre jár a vallásos nyomás zavarai lecsillapítására, magoknak állást vesznek, s mikor a csak kevéssel az előtt bálványzott nádor visszaérkezett, ott találta ügyét, hogy ápr. 27-én hivatalából elmozdíták, s élete is annyira koczkára vettetett, hogy még az nap Budát titkon elhagyá. Erdély felé vette útját, még elég jókor, hogy magát a vészből kirántsa, mert a következett éjjelen a kalandorok házát megrohanták... Szomoru példája a népkegy változandóságának... Az aristocraticus irány újra hatalomra vergődött, Báthori másnap ismét nádorrá lett. Zápolyát is csak azon ügyessége menté meg, hogy megnyitván kövér erszényét, a népfőnököket megvesztegette; de mégis oda vitte a dolgot, hogy száz nemeset neveztek ki a kormánytanácsba, kik többire az ő pártján álltak; s a gyűlést oda hangolta, hogy a kincstár üressége szóba jövéen, az ország jövedelmeit elnyelő nagyok s tőzsérek ellen zajosan kikeltek ¹⁾.

Hasztalan ez is, mert az udvari párt ismét oly hatalmasá lett, hogy a száz nemes befolyása megtört, s Zápolya oda ingereltetett, hogy az udvart ott hagyá, Erdélybe sietett.

Szomoru helyzet ily nagy vész előestéjén... Háboru előtt álltak... s a hon jövedelmeit a Fuggerek ²⁾, Thurzók, görög és zsidó tőzsérek huzzák, vonták, kiket más valláson lévén, uzsoráikért még csak a pápai átók sem sújthatott; aranyban úsztak az idegenek, s a magyarok királya asztalánál pár denáron vett késsel ettek, s naponként hozták a király négy gyertyáját, a tentát üvegenként, a pecsétviaszat rudanként, a puskaport mázsánként, a golyót egy ezerenként veddegelték ³⁾. A templomi ékességek pénzzé veretésében járt a király, ki pár év

¹⁾ A gyűlés naplóját, Pray, Epist. Procer. I. 410.

²⁾ A Fuggerek Erdély sóbányáit is tarták. A fukar szót tőle származtatják. 1535-ben nemesíti őket meg Ferdinánd. Tud. gyűjt. 1837. II. 68. l.

³⁾ L. egy költség kimutatást, mely a mohácsi vész nap előtti pünköszt után kezdődik. Engel, Monumenta Hungarica. 187. l.

előtt egy solyomért 40,000 aranyot adott; az oltárokat akará meg fosztani a haza, melynek főpapjai, főurai királyi udvart tartva dözsölének...

Igy álltak a dolgok Magyarhonban, mikor Szolymán 200,000 emberrel, 200 ágyuval, melyek után 3000 teve hozta a löport és golyót, elényomult. Egész xerxesi had, európai s ázsiai Törökország jön a maroknyi magyar ellen, mely ha ön-maga közt meg nem lett volna hasonló, jó kormányzás mellett még sokáig ellent tud vala állani. Szomorú korszaka nemzetünknek, mely Mátyás király halála óta vesztére rohant. Mert mi minket végpusztulással fenyegetett, az nem a Szolymán tábora, hanem ön magunk keblében forrt. A főnemesség és főpapság, mely Mátyás ellen hasztalanul küzdött, halálával a hatalmat önző kezére keríté, s azt önkénye szerint bitangolá... A királyi méltóság árnyékká lön... A nép lábbal tapodtatott, míg Dózsa zászlója alatt lovak patkója alá került... Dózsa bukta után a közép nemesség nyomására került a sor, ez is sorba veri magát, s hogy a felébredt király mellette akart nyilatkozni, azt letartóztatják, a közvéleményt Verbőczyben számúzik... Nép, középosztály, főnemesség, király, a magyar nemzeti lét négy phalanxa, mindenik egy-egy had volt egymás ellenében ¹⁾, most a vész idején egyik sem akarta a másikat segíteni. Ezt nyertük királyainkkal, kiknek Báthori kívánsága szerint üstökét markunkban tarthatók. A Tolnára rendelt tábor nem gyült: véreskard hordozáshoz, mint végveszély jeléhez folyamodtak. A király, ki azért Budán folyvást délig aludt ²⁾, parancsol, hogy a nádor a török ellen menjen s azt tartsa fel, míg a sereg egybegyül: de a megbántott nemesség nem akará a gyüölt s különben is beteges nádort követni; azon jogára hivatkozva, hogy őket királyuk vezesse a harciba, visszatértek a nélkül, hogy törököt láttak volna... Iszonyu jelenetek!

Jun. 30-án a török már átlépte a Szávát, s Péterváradot

¹⁾ Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Pest, 1852, 11. l.

²⁾ Engel, Geschichte. III, B. II. Abth. 289. l.

ostromolta. Juliusban már ég, pusztul az alvidék. Zápolya hirtelen Medgyesre tartományi gyűlést hi össze, hol a felkelést, indulást kimondják, a szászokkal 5000 lovast szavaztat meg; összevont sergével Szászsebesről aug. elején megindul, s az aug. 10-ére Kolozsvárhoz rendelt sergekkel menne ¹⁾, de nem tudja hová, mert le Oláhország s fel Tolna felé csaknem ugyanazon időben rendelék, s végre is Bácsi György titoknokát futtatá megkérdeni, hogy már mit tegyen. Végül is Tolnának indul, hová egyébaránt a király is csak aug. 6-kán érkezett, s a magyarhoni nemesség is csak azután szállingozott; annyira, hogy a királyi gyalogság mellett mondhatni csak 1500 lengyel s 1200 pápai zsoldos álla... Azonban megérkezik Zápolya György, vajdánk testvére szép sergével, meg Báthori István nádor a nemességgel; de még hátra Horvátország felől Frangepán Kristóf 15,000 emberrel, Zápolya János vajdánk 40,000 erdélyivel. Hogy hamarabb nem gyűltek, az a hanyag s viszátkodó kormány hibája; nem alant, hanem fenn volt a baj, mi a szervezésnél is mindjárt elő áll. A fővezérség felett meg nem egyezhetvén, a hadviselés törvényei ellenére kettőt neveztek, egy főpapot és egy világi főurat: Tomori Pált kalocsai erseket, s Zápolyát a főnemesség részéről, ugy, hogy megérkeztéig testvére György képviselje; ki bár e megtiszteltetését még nem tudá, már átirt, hogy várják be táborát ²⁾. Frangepán Kristóf szintén erre kérte őket; a király is halasztásra szavaz; nem, Tomori és Báthori vesztére rohan. Ugyanazon Tomori, ki a székelyeket (1506) megveré, ki azóta katonából barát, barátból ersek lett, hogy a bekövetkezhető dicsőség babéraiban mással ne osztozzék, aug. 14-én Mohács-hoz vonja a tábort, s 20,000 emberrel 200,000 török, s 80 ágyuval 200 ágyu ellen csatára készül... Roppant hazafi bűn, mikor a csehek és morvák már Fejérvárnál, Frangepán a Drávanál, az erdélyiek Szegednél jönnek, s Zápolya, hogy a fővezérséget átvegye, könnyü kocsiban siet a királyhoz.

¹⁾ Árpádia. III. 61.

²⁾ Wolf de Bethlen I. 10–18. I. Szalárdi, Siralmas krónikája 12. I. Istvánfi, Histor. Libr. VIII.

Aug. 29-én, János fővétele napján, egy szerdanapon, ott állt szemben a magyar és török sereg Mohácsnál a Duna jobb partján. Itt II. Lajos ott Szolymán, itt Tomori ott Ibrahim rumeliai basa, ki a sergek élén áll. Reggeltől délutánig állt kifárasztólag a magyar fegyverzetében, mert a török, ki útja fáradalmait pihente, nem mozdult; délutáni három órakor mutatkozott első ágyuja. Tomori erre dobott üttet, s megkezdte a végzetes csatát. A magyar három hadtestben nyomult előre: a jobb szárnyon Tomori van, s ő az első, ki előre törve, rohant intéz; s csak későre veszi észre, hogy a két felé nyílt török sorok megett 150 öreg ágyu tűzébe rohant ¹⁾). A halál torkát magok előtt látva, megfordulnak, s visszajönnek a Duna partján veszteg maradt táborhoz. De Szolymán előnyomul... Tomori s a magyar tábor hősieleg fogadja... Pokoli ágyu s aprófegyvertűz kezdődik, felvillan a kardok özöne; a török egész táborát mozgásba hozza: s indul a véres roham, mit a magyarok vitézül másfél óráig feltartának. Ekkor megkerüli őket a török, a két tüzet tovább nem állhatják, s rövid másfélóra alatt a csata elvult döntve... A rend megbomlott... Tomori elesett... A sereg futna, a 21 éves ifju király menekülne, de a Csele pataka iszapjában leli halálát ²⁾)... Az egyenetlen tábor mégis oly csatát vitt, hogy vérpatak s holtak halmai boríták el a tért, s az öldöklésben kifáradt törökség vérmunkájának az éj és zápor vete határt; a szultán éjfélig maradt lóháton, népe ott fogta reggelig kantárszárát, nem tudva hol a győzelem... Másnap a gyásztéren, hol egy király, két vezér, Tomori és Zápolya György mellett öt püspök, 600 főnemes, 13,000 ember, 80 ágyu feküdt s lefordított zászlaink erdeje lengett: Szolymán arany trónt emeltetett magának, s mi még a csatamezőn vagy futásban kézre került, kétezer magyarnak, főurnak és pórnak tróna előtt fejét véteté. Az örök búsemlékű János fővétele napján a magyar nemzet feje, dicsősége porba

¹⁾ Török kútfők után. Magy. Történelmi. Tár. Pest. 1855. I. 131. l. Az ütközetet hadtudományi szempontból leírta Kis Károly. L. Magy. Orv. és Természetvizsgálók. VI. (1845) gyűlése munkálatai közt.

²⁾ A király holtestét Zápolya J. a Csele iszapjából kivéttelve eltemette a Fejérvárt pompával. Nemz. Társalkodó 1840. I. 2. sz.

hullt. Budán nem ült több magyar király, s a Mohács terén más nap új trón és pogányság kezdé meg gyászos uralmát. Magyarország szent földje a török lova tiprása alá került.

De vessünk fátyolt a nagy nemzeti romlás sirjára. Ne vádoljunk senkit, nagyobb romlás ez, mintsem egyes idézhette volna elé. Elpuhult volt a kor, dobzódás volt a kor gyönyöre; tetőtől talpig érő arany ezüst pánczélban s nem karának aczélában bizott többé a magyar; lószerekre volt rakva – mondja a török író – Magyarország vagyona, kupákkal, csudaszép poharakkal, arany és drágaköves karddal jött vala oltalmazni a hazát ¹⁾, melyet vassal s sátrak alatt férfias öntartással szerzetek s terjesztettek az ősök...

Igy verte meg egykor Hannibal Róma nemesseit Cannænál s szedeté az elhullott elpuhultak ujjairól véka számra a gyűrüt... A főpapság s főnemesség egyfelé, a nép és köznemesség másfelé hajlott, csak is Erdély a kis nemesség hazája küzdött függetlenségért ²⁾...

16. §.

U t ó s z a v a k .

Nemzeti életünk nagyszerű tragoediája egy felvonásának ismét végére értünk.

Nemzeti létünk Mohácsnál nagy vereséget szenvedett. A hazafi történész e ponton eddig fájdalmában elnémult, a zsoldos író abba járt, hogy kétségbe ejtsen, a papi történészek halotti predikációkat tartottak felettünk.

Azt akarták elhíttetni, hogy a nemzetet temette el Mohács, holott csak az olygarchia bukott meg. Papság és főnemesség egymagára képesnek hitte magát a haza megmentésére; az innen keletkezett versengés, erőnk tulbecsülése, szövetsége-

¹⁾ A m. Acad. Történelmi Tár. I. 136. l.

²⁾ A mohácsi romlás okáról többen irtak már. L. Kemény Zsigmond szép értekezését, Nemz. Társalk. 1838. I. II. sat. sz. Istvánfi iskolája Zápolya késésének rója fel az egészet. L. Tud. gyűjtemény 1832. V. 59. sat. l. Bethlen Farkas s időnkben Horváth István e szűknézetű s nemzeti büszkeségünket sértő egy oldaluságot megtámadák. L. Tud. gyűjt. 1833. II. 108. sat. l.

seinkbeni tulbizakodásunk, de nem a köznemzet elerőtlenedése idézte e gyásznapot elő.

Eddigi történezeink folyvást feledék, hogy e hazában nép polgárság és köznemesség maradt még fenn, egy nemzet, mely a föld legszebben, legerőteljesebben idomitott nemzetei sorába tartozik, egy nép, melyet a szolgaság nem aljasított el, polgárság, melyet a kereskedés még nem tett világpolgárrá, közép osztály, mely paradicsomi ártatlanságban szántogató ősei barázdáit, t ű r v e , de soha l e n e m m o n d v a .

Igaz, hogy igába esett a nemzet, de addig száz csatát, száz győzelmet vívott. Fegyvere tiszteletben maradt. Államszerkezetében ezer csirája vala elvetve az ujjászületésnek.

Szt. István alatt pogányból keresztényné lettünk.

Angliával egyszerre lettünk alkotmányossá.

A lovagkorban Nagy Lajos alatt világbirodalmat alkotunk. Iparunk kereskedelmünk Afrikáig kihatott.

Mátyás nyomdát elébb állita, mint Bécs és Anglia. S alatta Erdélyben Sodalitas septem castrensis cím alatt tudományos társaság működött.

A reformationak, az eszmeforradalmak e legnagyobbikának II. Lajos alatt már kaput nyitánk... Minden kor eszméjét felfogtuk, küzdünk érte; bele játszottunk Európa illetőleg az emberiség történetébe.

Még a kis Erdély is megtette magát. Államot alkatott, melyben a szász nemzet a mai Svájcot, a székely a legszabadabb francziát a baskokat, a magyar a legsolidabb jövőjű nemzetet az angolt képviselte; s a három nemzetet egy fœderatio kötö egybe, mely Északamerikára emlékeztet. Politikánk mérsékelt, öntudatos volt, bár mely nemzetnek dicsőségére válnék. Vallásos türelmünk páratlan a világtörténelemben... Még maga Erdély is megmutatá, hogy európai színvonalról dolgozott be a köz haladás nagy munkájára.

Különös felfogásnak tetszhetik azok előtt, kiknek örömet szerez az, hogy voltak emberek, kik herostratusi gyönyört lettek abban, hogy a lefolyt időktől minden szépet és jót megtagadtak, s bámultak egy Édert, ki Mátyás s a reá következett királyok mivelődési történetét úgy állította össze, hogy azt méltábban nevezhetjük hibáink lajstromának, miveletlenségünk

buvárlatának ¹⁾). Oly írók után ismertek sokan, kik inkább államügyészeink voltak mint történészeink; kik azon tant pengették folyvást, hogy az aristocrát alkotmányos magyar birodalmat, a bevándorlott s maig is egyszerű jó, de közlékenytelen polgárokból álló maroknyi szász nemzet civilisálta: mintha a bujdosó Ceres kis fáklyájának világra ható fénye meséjének álmába akarták volna ringatni, e jámbor népet, mely addig volt boldog, míg a diplomatiát vezető magyar nemzetre méltánylat-tal tekintett.

Bár mit mondjanak, a magyar birodalom meglehetősen lépést tartott Európával azon időben. S ha Mátyásra Mátyások következnek, az akkor fejlődő francia és angol irodalommal szintén lépést tarthatánk. Hogy a nagy király halálával hanyatlásnak indultunk, hogy harminczhat év alatt Mohács bekövetkezett: az nem egyedül a nemzet hibája, hanem az első inkább az átmenti idők rohamának, az utolsó inkább Európa szunyadozó diplomatiájának felrovandó.

Azon korszakot a hanyatló papi kormányzatnak a fellépő világiakkali küzdelme tölti be. A papság volt e korig az állam legszilárdabb oszlopa, ők képviselték a magasabb műveltséget, ők a nemzetek szellemi nagyságát. S hogy a magyar papság, nemzeti intézményeink ez egyik sarkoszlopa, a világosodó korszellem rohama ellen mennyire volt vértézve, azt a reformatio könnyü győzelme tanusítja ²⁾).

Mennyire puhult vala el az elgazdagodott olygarchia, Mohácsnál szintén jellemeztem ³⁾). S talán eléggé sejtetem, hogy nemzeti létünk mily két porladozó támoszlopa várt helyettesítésre e válságos időben, melyben az akkori világ legnagyobb katonai hatalma, a magyarra más félszázadig rohamra rohamat szervezett.

Mintegy coloss állt a magyar birodalom kelet fejletlen néptengerében. S őseink, kik a kereszténység hőseinek képzelték magokat, nem is álmodtak arról, hogy a diplomatia elnézze, hogy délkeleti Európa a miveletlenség holttengere szerepére kárhoztattassék. Nem hitték, hogy a nagy kormányfér-

1) Lásd felebb 112. l.

2) L. felébb 123. l. ³⁾ Lásd 80. l.

fiak, egy VIII. Henrik angol, egy I. Ferencz francia király és V. Károly császár összedugott kézzel nézzék az európai sulyegen feldulatását, s be ne lássák, hogy a magyar birodalom bukása, a töröknek lesz felemelkedése, s Európa e nevezetes részének századokra terjedő sülyedésének lesz forrásává.

A magyar letiportatott, s most már fő a diplomatia feje, hogy ide népet, nemzetet teremtsen, mely a sulyegyent ismét helyre állítsa. Egy percz elmulasztása századok gondját vevé igénybe...

Cserben hagyták a magyart, mert tán kelletinél erősebbnek gondolák. Mindegy a nagy történeti botlás meg esett. S a magyarnak századok kellének, hogy megmutassa, hogy azon kor csak fiatakkora volt, s hogy a vész melynek oda dobák, még használt, mert legalább nem puhult el, nem vénült el, mint Európa annyi nemzetei.

Elhagyatott – tán hogy bebizonyítsa, mikép Jonás és a czezhhal regéje lefolyhatott; hogy gyaníttassa, mikép egy szellemerős nemzet elnyomása puszkaporos tonnák közti tűzjáték; s elnyelni akarása azt idézi elő, mint mikor az óriáskigyó oroszlánt nyel el, s túlterhelten a leggyávább kalandvásznak is áldozatjául kéntelen magát oda engedni.

Elnyelt a pogány, de nem számított a történészet azon regéjére, mely azt tartja, hogy miként az egyes embereknek a száz év, ugy szabatot ki a nemzeteknek ezer év; de azon hozzáadással, hogy csak az vész el, mely ez idő alatt nem regenerálja magát. Nem számított arra, hogy a magyar, Európa ez utolsó bevándorolt nemzete acclimatizálni sietett magát, nem tette ki magát annak, minek a később Spanyolországba jött mórok, hogy magát visszaűzesse, nem, mint a török a damoclesi kard örök halálfélelmének. Európaivá lett.

A nemzet, mely ennyi vihar közt is ily politikát követett, méltán vonja magái a Európa figyelmét, annak birodalmi s európai szerepe van még a végzet kegyéből.

Egy ily nemzetet Mohács, nem temethetett el.